

درباره رساله احوال و خصایل شاهزادگان قاجار

رسول جعفریان

رساله موجود که نسخه‌ای از آن در کتابخانه مدرسه متوسط اصفهان بوده، در نیمه شعبان سال ۱۳۰۵ ق در اصفهان به دستور ظل السلطان ترجمه و منتشر شده است. مدرسه متوسط اصفهان در سال ۱۳۴۰ صارم‌الدوله، فرزند ظل السلطان تأسیس کرد و او خود این نسخه را وقف کتابخانه مدرسه کرده است. اصل رساله بخشی از سفرنامه یکی از صاحب منصبان روس بوده است که نامی از وی و کتابش در این اثر برده نشده است. این صاحب منصب، بر اساس آنچه در صفحه عنوان آمده نماینده نظامی دولت روسیه در ایران بوده است. این بخش را یکی از مترجمان شاغل در دارالترجمه ظل السلطان در اصفهان که آثار فراوانی تولید کرد، به نام حسین مترجم به فارسی درآورده است. مترجم در مقدمه با اشاره به این که تنها بخشی از آن سفرنامه را ترجمه کرده است می نویسد: حسب الامر حضرت اقدس والا شاهزاده ظل السلطان ولی نعمت خود احوال و خصایل شکوفه های گلستان دولتی و شاهزادگان عظام خانواده سلطنتی اکتفا کرده وظیفه مقدسه خود را به نحو احسن انجام دادم».

بنابراین، این بخش از سفرنامه شرحی از خاندان سلطنتی ایران شامل ناصرالدین شاه و سه فرزند او یعنی ظل السلطان، مظفرالدین شاه و کامران میرزا است.

آنچه سبب شده است تا ظل السلطان به ترجمه این اثر اقدام کند گرایشی است که در این سفرنامه به نفع ظل السلطان و در انتقاد از دو برادر دیگر وجود داشته است. آگاهییم که ظل السلطان همیشه از بابت ولایتعهدی برادرش، مظفرالدین میرزا ناراحت و سلطنت را حق مسلم خود می پنداشت.

این رساله از چندین جهت دارای ارزش استثنایی است: نخست برای نشان دادن اختلافات داخلی خاندان قاجار که روشن و آشکار است. در این زمینه نگاه منفی به مظفرالدین شاه و بی‌لیاقتی وی در این سفرنامه‌ها مورد تأکید قرار گرفته است.

دوم اشاره به برخی از وقایع مهم دوره اخیر قاجاری؛ از آن جمله جنگ مرو، نبرد با شیخ عبیدالله کرد و سرکوبی اشرار تراکمه.

در متن نیم‌نگاهی نیز به تحلیل ناصرالدین شاه از شکست های ارتش قاجاری و آرایه برخی از اصلاحات در قشون صورت گرفته است.

چهار تصویر نفیس نیز از ناصرالدین شاه، ظل‌السلطان، مظفرالدین شاه و کامران میرزا در پایان کتاب آمده است.

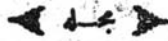
در اینجا متن کامل کتاب را برای استفاده محققان دوره قاجاری چاپ می‌کنیم. این تصویر را استادم حضرت آیت‌الله حاج سیدمحمدعلی روضاتی برای چاپ در اختیارمان گذاشته است.

گفتنی است که در فهرست کتابهای چاپی مشار در محل این عنوان (ج ۱، ص ۱۸۱) یادی از آن نشده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتابخانه مرکزی
دانشگاه تهران
دفتر نشر
موسسه مطالعات و تحقیقات
فرهنگی
تاسیس ۱۳۰۵
تهران

احوال و خصایل شاهزاده‌کان عظام خانوادۀ

سلطنت ایران

ترجمه از سفرنامه نماینده نظامی دولت

بیه روسیه

بانتظام چهار قطعه تمثال یمثال اعلیحضرت همایونی

و شاهزاده‌کان عظام خانوادۀ سلطنتی

تاریخ ۱۵ شعبان المظالم سنه ۱۳۰۵

(فهرست مندرجات)

صفحه	عنوان
۳ - ۲	۱ مقدمه
۵ - ۴	۲ شرح حالات حضرت اقدس و الاظل السلطان
۶	۳ شرح حالات مظفر الدین میرزا
۸ - ۷	۴ شرح حالات کامران میرزا
۱۱ - ۱۰ - ۹	۵ جنگ مر و شکار علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۱۲	۶ مبارزات اردوی ایران با شیخ عیدالله سر قبیله آکراد
۱۳	۷ سر کوبی اشرا و تراکه
۱۶۱۵ ۱۴	۸ انعکاس عملیات اردوی ایران در دربار سلطنت عظمی
۱۷	۹ نتیجه

۲

(مقدمه)

پس از حد و ثنای خداوند یکتای بی‌همتا و درود نامحدود بر
جمع رسل و انبیاء نماینده نظامی دولت بهیه روسیه در سفر
نامه خود چنین گوید که چهارمین حکمران مطلق مقتدری
که از سلسله جلیله قاجاریه قدم بر صحنه ظهور گذاشته
در عنقوان جوانی تخت و تاج مملکت داریوش را حقیقاً تصاحب
نموده عهده داریوش را بر او نهادند و مملکت و ملت ایران
گر دید اعلیحضرت ناصرالدین شاه بود .
اگر بخوانیم شرح زندگی و صفات مستحسنه و مقاصد
و نیات طایبه آن ذات بزرگوار را از سفر نامه که از اثر
خامه و خیالات نماینده نظامی دولت بهیه روسیه در ایران
بیادگار مانده ترجمه نمایم از مقصود دور افتاده و از طریق
مقصد منحرف و گمراه میشوم .

۳

حسب الامر حضرت اقدس والا شاهزاده ظل السلطان
ولی نعمت خود روحی فداء احوال و خصایل شکونه های
کستان دواتی و شاهزادگان عظام خانوادہ
سلطنتی اکتفا کرد و وظیفہ مقدسہ خود را بوجہ احسن
انجام دادم

افسوس کہ نویسندہ مشاور الیہ خیالات خود را در
نکوش و تفصیل شرح زندگی شاهزادگان عظام انطور کہ شاید
و باید توسعہ نداده و در تصویر مقاصد حقیقی خود باختصاص
پر داختم است .

اعلیٰ حضرت ناصر الدین شاه پس از چہل و اندی سلطنت
و حکمرانی سہ شاهزادہ پسر موسوم بحضرت اقدس والا
سلطان مسعود میرزا ظل السلطان و حضرت اقدس
والا مظفر الدین میرزا ولیعهد و حضرت والا کامران میرزا
امیر کبیر بیادگار گزاردم شربت شہادت نوشیدہ
لباس جاودانی پوشیدہ . .

۴

﴿حضرت اقدس والا شاهزاده ظل السلطان فرمان فرمای کل﴾

ایالت جلیله اصفهان

فرزند ارشد و ارجمند اعلیحضرت ناصرالدین شاه
ظل السلطان بنا بمقیده تامه شخصی است فعال ، با کمال ،
کاردان ، ثابت قدم ، مستقیم رای ، منفعت دوست ، جاه طلب ،
معلومات فضایل آن شاهزاده تمام درالسنه فارسی و عربی است
وازی علوم و کلات اروپائی چندان بهره مند نیستند شاهزاده
معزی الیه درظلم و سفاکی معروفیت تام حاصل نموده اند چون
مخدره والده پرنس معظم الیه ازبانوها و پرنس های خانواده
سلطنتی نبوده اند بان جهت ازتصاحب تاج و تخت و مستد سلطنت
عظمی محروم ماندند .

بان حال حضرت اقدس والا شاهزاده ظل السلطان
از حب ریاست و تشبقات جاه طلبانه خود انصراف
خیال حاصل نه نموده و از قرا ربه که مشهور است روی
نقشه شمشیر گرانیه های مرصع خود عبارت ذیل را که حکایت
از جاه طلبی آن شاهزاده محترم میکنند با طلا و الماس

تصویر نموده اند :

این شمشیر قاتل کسبست که تخت و تاج ایران را که حق
فرزند ارشد اعلیحضرت ناصرالدین شاه است غصب نماید.
از ایام طفولیت بجانپنی و فرما قرمانی ایالت اصفهان
منصوب در نظرف مدت حکمرانی خود ثروت و مکنت
بی پایان اندوخته اند منبع مکنت و دولت آن شاهزاده معظم
چنانکه کرا را خودشان اظهار نموده اند از املاک و اموال
خوانین و ملاکینی بوده است که آنها را بدون رحم با کمال
قساوت قلب بدار او بچینه اعدام می نمودند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۶

حضرت اقدس والا مظفر الدین میرزا و بعهد دولت ایران

دومین فرزند ارجمند اعلیحضرت ناصرالدین شاه
حضرت اقدس والا شاهزاده مظفر الدین میرزا
است که در دارالسلطنه تبریز یعنی مقر ولایت عهد دولت
ایران اقامت گزیده اند .

شاهزاده مشار الیه شخصی است رحیم ، فقیر ، بی دست
وباه و تمامی خود را تسلیم نفوذ علماء و روحانیان نموده از
مملو مات و کمالات ایرانی تا یک انداز به بهره نیستند
لیاقت و کفایت که شایسته تاجداران دنیا است دوزدات آن
شاهزاده معظم وجود ندارد و صفات قابل ملاحظه که ایشان
را بر دیگران ترجیح بدهد ابدأ مشاهده نشده است و تمام
مدت عمر خود را در عیش و عشرت گذرانیده و در اجرای
انجام وظایف خود کوی نامی مینموده اند .

۷

(حضرت والا کامران میرزا امیر کبیر وزیر جنگ)

سومین فرزند ارجمند اعلیحضرت ناصرالدین شاه
کامران میرزا امیر کبیر وزیر جنگ شخصی است
مزور، دورو، و طماع، و قنبل، رشوه خوار،
بی کفایت، در غارت و تظاول اموال مردم ید طولانی
دارد معلومات و کالاتشان فوق الماده محسوس است
چند که زبان فرانسه میداند آنها ناقص معلومات نظامی
که لازمه یکنفر سرباز یا سردار است ابدأ در ایشان یافت
نمیشود را یمحه انصاف و اخلاق و صفات مستحسنه بشام
مبارکشان نرسیده.

دور شوه گیری و اخاذی بین طبقات مختلفه اهالی طهران
کمال شهرت را دارند و از هیچ قسم آن فروگذار نمی نمایند
از قرار تحقیق شاهزاده کامران میرزا در زمان
وزارت جنگ و نیابت سلطنت خود در موقع صحنه گذاشتن
فرامین و احکامات و تصویب بودجه حقوق افواج و اعضای
وزارت جنگ از تائین و صا حتمنصبان بیچاره گرسنه ایران

۸

بقدری بنوان ▶ تمارف و پیشکشی ◀ اخاذی
 مینموده اند که دراندک مدت ثروت و مکنّت بی حساب اندوخته
 یکی از متمولین و سرمایه داران درجه اول محسوب شدند
 بدون پیشکشی از محالّات بود ▶ شاهزاده امیر کبیر ◀
 فرامین و احکام عده ابوابجمعی و وزیرستان خود را صحه
 گذارد یا بکسی امتیازی عطا فرماید .

با این ترتیبات بسوالت میتوان استنباط کرد که طرز
 رفتار و اخاذی شاهزاده وزیر جنک چه نتایج و اثرات
 وخیمه در صفوف نظام و دستجات اردوی ایران تولید نموده
 و چه نظام (دیسپلین) باقی میماند .

حضرت والا شاهراده وزیر جنک حسب الامر اعلیحضرت
 ناصرالدین شاه پدر تا جدار ▶ خود مامور اصلاح
 و انتظام طبقات نظام ایران شدند و پس از چندماه زحمت شاهزاده
 (رفورماتر) و (اورگانیزاتور) یادگارهای فراموش
 نشدن گذارده و صفحات سیاهی در تاریخ ایران باز نمودند

من جملة :

۹

(۱) (جنك مرو)

در سنه ۱۲۷۸ اعلیحضرت ناصرالدین شاه بجنرال
اقتادند که مرو را که یکی از مستملکات ایران بود ازید تصرف
تراکه مسترد داشته بمملکت خود ملحق سازند برای تعقیب
این مقصود حکم و اعلان تجهیزات قشونی از طرف مقام
سلطنت عظمی صادر و منتشر شد پس از مدتی اردوی ایران
که عبارت از بیست هزار نفر پیاده نظام سی و چهار عراده
توپ و عده کثیری سوار منفرقه بود در تحت فرمان مارشال
سلطان مراد میرزا از (سرخس) حرکت نموده بساحل
بین رود مر قاب نزد یک شد .

چند روز توقف خود را بحکم قلمه
(پرشو) پرداخته بعد از آنکه مقداری از مهمات جنگی
و سیورسات وعده از قوای ذخیره خود را در آنجا گذاشتند
بطرف استحکامات (مرو) حرکت نمودند ترا که از مقصود
ار دوی ایران مطلع شده فوری بنای سنگر سازی را
گذاشتند .

تو پخانه ایران پس از تثبیت مواقع خود از ساحل

۱۰

یسار رود (مرغاب) شروع به بمباردمان استحکام و قلاع مرو که در ساحل یمن (مرغاب) بود کردند .

خسارات و تله‌سات مبتنا به بخصم خود و او در آوردند ترا که از ترس ترس‌ها تار دوی ایران پل بزرگ رودخانه را کو بیده سنگرهای خود را تخلیه کرده بناخه بخود رفتند فردای آنروز ایرا نینها بمختصر بمبار دمان قناعت نموده نخواستند از عملیات روز قبل نتیجه بگیرند .

نتیجه محاربات چند روزه این شد که تراکه ازسقی انواع ایران استقا ده نموده در یکی دو فتره حملات سخت چندین مراده توپ و مقداری اسیر و ذخایر جنگی از ایرانیها گرفتند و پس از آن از حال مدافعه بیرون آمده مقام تعرضی احراز نموده مشغول مبارزه شدند .

ار دوی ایران با آن عده کثیر شکست فاحش خورد ده فرمانده کل ار دو با سیصد نفر جان خود را از مهلکه بدر بردند ما بقی تمام مقتول و مجروح وبا سارت گرفتار شدند غنایم جنگی تراکه درالروز فوق

۱۱

الماده زیاد بود بمدم سوارهای آنها بنای تاخت و تاز و تعقیب
بقیه اردوی ایران را گذاشته آنها را (تاسرخس) تعاقب
نموده تمام ذخایر جنگی و مهات و وسایل نقلیه که در اینجا
بود بغارت بردند .

از جمله اشیاء قیمیه که بدست تراکه افتاد شمشیر مرصع
فرمانده کل بود که متجا وز از شش هزار تومان قیمت
داشت آن شمشیر را زمان تاجگذاری نیکلای دوم امپراطور
مخلوع نمایندگان اهالی (مرو) بعنوان پیشکشی تقدم نمودند

پیشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

۱۲

(۲) (مبارزات اردوی ایران با شیخ عبید الله)
(سر قبیله اکرا د)

دو مین امتحان در خشان قوای نظامی ایران پس از
اصلاحات شاهزاده وزیر جنگ در محاربات شیخ عبیدالله
که از مشایخ اکراد سلماسی وارومیه بود داده شد اگر دستجات
قشون روس در تحت فرمان ژنرال الخافوف بر سرحد ایران
و ورود (ارس) نیامده بودند از دری ایران این دفعه هم
شکست بزرگی میخورد .

پژوهشگاه و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱۳

(۳) سرکوبی اشرار ترا که

در دفعه سیم قوای کثیر نظامی ایران برای سرکوبی
اشرار ترا که گناه حدود خود تجاوز نموده در سرحد
ایران بنای تاخت و تاز و وزارت اموال ساکنین سرحدی را
گذاشته بودند ماموریت یافتند پس از چند روز محاربات
شدیده اردوی بیچاره ایران شکست فاحش خورده باکمال
افتضاح و روسیاهی عقب نشستند آنچه قاطر واسب و توپ و
تذک داشتند تسلیم دشمن کردند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱۴

﴿ انعکاس عملیات اردوی ایران ﴾
(در دربار سلطنتی عظمی)

حکمران مقتدر ایران اعلیحضرت ➤ ناصرالدین شاه
از شنیدن خبر هزیمت و شکست قوای نظامی خود فوق العاده
متغیر شده امر باحضار سران و رؤسای لشکر ایران نمود
پس از تشریف حضور و تشکیل جلسه نظامی اعلیحضرت
شا هنشاه فرمودند :

➤ ما شمارا احضار فرموده‌ایم که بدانیم بجهت جهت پدران
تاجدار و کشور گشای ما مثل ➤ فتحعلی شاه
و ➤ محمد شاه و دیگران همیشه اوقات در جنگها
و مبارزات بسیار خطر ناک مضطر و فانی می‌بیرون می‌آمدند
و افواج منصور ما بهر جنگی که رفته اند حق برای سرکوبی
اشرارم که میروند همیشه دست و پا شکسته و رو سیاه عودت
میکنند. علت چیست !

حضرت والا شاهزاده وزیر جنگ و سایر سران لشکر
واو ایامی نظامی فکرم فرو رفته پس از مدتی متفقاً جواب

۱۰

عرض کردند که عقل قاسمرا از درك علل شکست وهزیمت
قوای ایران عاجز است نقط فراست و درایت خارق الماده
وضمیر روشن اعلیحضرت هایونی از عهده حل و تسویه این
قییل مسائل لاینحل بر می آید ...

اعلیحضرت هایونی از این اظهارات سرداران
لشکر خود پیشتر متعبر شده فرمودند
▶ ما خود مان علت را بهتر میدانیم ...

علت آن است که بدون تاجدار و کشور گشای ما مثل شما
در باویان ▶ پدر سوخته و پدرسگ ▶ نداشتند و همیشه
در محاربات فاتح بودند ...

تمام تقصیر پسر ما و وزیر جنک است که اصلاحات
لازمه در اردوی ما نداده است ! ...

تغییرات سریع در انواع واردوهای منصور ما بده ! باید طوری
کنی که نظام اروپا با نظام ایران ابدأ فرقی نداشته باشد ▶
پس از جنک تعظیم طو لانی نمایندگان مجلس نظامی
از حضور هایونی مرخص شدند ...

در همان روز در تحت ریاست شاهزاده وزیر جنک

۱۶

جلسات فوق العاده شو رای عالی نظامی تشکیل
 و شروع بمذاکرات و اصلاحات نمودند . . .
 پس از مشاوره زیاد علت شکست اردوی ایران را دو آن
 دیدند که سربازان ایران مثل سالداهای روس
 ► یخه های بلند و دستکش سفید ندارند
 فوراً از طرف شاهزاده وزیر جنگ و شو رای عالی
 نظامی متحد المالی بتمام ادرات و دواتر نظامی
 ارسال گردید مبنی بر اینکه برای تمام سربازها از پیاده
 و سواره ► یخه های بلند و دستکش سفید ► تهیه
 شود سه روز بمذاز صدور حکم حضرت والا شاهزاده
 امیر کبیر در موقع ناپیش نظامی اغلب سربازهای ایران
 ► بایخه های سفید و یک لنگه دستکش مقالی ►
 دیده شدند . . .
 زیرا وجهیکه برای خریداری ► یخه و دستکش ►
 بحساب دولت منظور شده بود برای رفع احتیاجات
 اندرون حضرت والا شاهزاده و وزیر جنگ بمصرف
 رسید . . .

﴿ ۱۷ ﴾

﴿ نتیجه ﴾

نتیجه اصلاحات و رفورمها نیکه حضرت والا
﴿ کامران میرزا نایب السلطنه ﴾ دو طبقات نظامی
و صفوف قشون داده بودند اند معلوم و مهشود
کردید فهو المقصود

خاتمه

﴿ جاکر جان نثار حسین مترجم ﴾

پیام بهارستان / د ۲، س ۱، ش ۴ / تابستان ۱۳۸۸

اعلیحضرت همایون ناصرالدین شاه قاجار

پیام بهارستان / ۲۵، س ۱، ش ۴ / تابستان ۱۳۸۸

حضرت اقدس والا شاهزاده مظفرالدین میرزا ولیعهد دولت ایران

پیام بهارستان / د ۲، س ۱، ش ۴ / تابستان ۱۳۸۸

حضرت اقدس والا شاهزاده سلطان مسعود میرزا ظل السلطان

حضرت اقدس والا شاهزاده کامران میرزا وزیر جنگ